

Magyar Zoltán

A magyar szent királyok

(Három kultúrtörténeti portré)

Noha a magyar kulturális örökség gazdag kincsestára a másfél száz éves török hódoltság következtében sok esetben már csak kikövetkeztethető, még töredékes állapotában és főként a hajdani magyar ökumené peremvidékein megtapasztalható építészeti és művészeti emlékeiben is impozánsnak mondható. Egy eszmetörténeti áttekintésben elsősorban azok a kulturális hagyományok érdemelnek fokozott figyelmet, melyekben a nemzeti identitás sajátos, ám organikus módon fonódott össze az idők folyamán a hungarus-tudatnak a 19. századig a Kárpát-medence minden népe számára természetesnek ható eszméjével. E hungarus-tudat minden bizonnyal legekleatásabb jelképévé vált a 13. század végétől az Árpád-házi szentek tisztelete, és azon belül is a magyar szent királyok/magyar királyi szentek képzetköre: egyházi legendáik, a róluk elnevezett templomok és települések, és különös hangsúlyal művészeti ábrázolásaik, az évszázadokon keresztül állandósultnak tekinthető ikonográfiájuk szoborkompozíciók formájában, falképeken, oltárképeken. Három uralkodói minta, három habitus, három életkor – akár csak a mintának is tekintett bibliai háromkirályok esetében: István, az aggastyánkorú, bölcs és tapasztalt uralkodó, László, a középkorú harcos, a lovagkirály megtestesítője, Imre pedig mint fiatal trónörökös, kezében az ártatlanság szimbólumának tekintett liliommal, a jövőbe vetett remények

jelképe. A továbbiakban három – egymással sok tekintetben összefüggő – történelmi portré keretében e kultúrtörténeti örökség esszenciaszerű megragadására teszünk kísérletet.

Szent István király. Szent István király *Vajk* néven 975 körül született, az utólagos egyházi hagyomány szerint Magyarország akkori székvárosában, Esztergomban, szülei Géza nagyfejedelem és az erdélyi Gyula lánya, Sarolt voltak. A keresztségben kapta István protomártír után az István nevet, egyik nevelője az egyházi hagyomány szerint Adalbert prágai püspök (a későbbi Szent Adalbert) volt. 995 körül vette feleségül a később boldoggá avatott Liudolf Gizelát, II. Henrik bajor herceg leányát. Édesapja 997-ben bekövetkezett halálát követően István győztesen került ki a kirobbant trónutódlási harcokból (Koppány vezér és a pogányság híveinek lázadása), és maga is elfoglalhatta a nagyfejedelemi széket. A II. Szilveszter pápától kapott koronával az akkor érvényes Julián-naptár szerint 1000 karácsonján (más vélemények szerint 1001. január elsején) királlyá koronáztatta magát. Uralkodása négy évtizede alatt Magyarországot erős és tekintélyes feudális állammá szervezte. A tartományurak ellenállását letörve megszervezte az ország új, vármegyék szerinti közigazgatását, és tíz püspökség alapításával kiépítette a latin rítusú magyar egyházszervezetet. Törvényeket alkotott, és ama kevés

uralkodók egyike, aki minden háborúját megnyerte, a kor két európai nagyhatalma, a Német-Római Császárság és a Bizánci Birodalom ellenében is biztosítva az ország függetlenségét. Mái ő a magyarság egyik leginkább tisztelt történelmi személyisége.

A történetírás mint a magyar keresztény állam megszervezőjét, a katolikus egyház mint Magyarország fővédőszentjét, a honi kereszténység megalapítóját és elterjesztőjét, nem utolsósorban pedig mint szent életű embert tiszteli. 1038-ban halt meg, és végakarátának megfelelően a középkori Magyarország szakrális székelyén, az általa alapított és a török hódoltság idején elpusztult székesfehérvári bazilikában lett eltemetve. Szent István királyt 2000 óta az ortodox keresztények is beiktatták saját egyházuk szentjei közé, így az 1054. évi egyházszakadás óta ő az első olyan szent, akit mind a római katolikusok, mind pedig a keleti egyház hívei szentként tisztelnek. A neki tulajdonított uralkodói diadém, a Szent Korona a magyar államiság megtestesítője, ezer éven át épségben fennmaradt jobb karja, az ún. Szent Jobb pedig Szent László király hermája mellett a magyarság legnagyobb tisztelettel övezett vallási-történelmi ereklyéje (ezt az ereklyét a 15. századig a bihari Szentjobb apátságban [ma: Siniob, Románia] őrizték, jelenleg a budapesti Szent István-bazilikában látható). Augusztus 20-i ünnepnapja máig is a magyarság, a keresztény magyar államiság legjelentősebb ünnepe. E nap jelentős szakrális eseménye a budapesti Szent Jobb-körmenet.

Szent István királyról három legenda maradt fenn. Az ún. nagy legenda (*Legenda maior*) valószínűleg István király szentté avatására íródott, és a király kegyes, ájtatos vonásait

hangsúlyozza. Sokkal realiztikusabb portét rajzol személyéről az ún. kis legenda (*Legenda minor*), míg e kettő ötvözetét képezi a 12. század első évtizedében készült Hartvik püspök-féle legendaszerkesztmény. Részben az egyházi legendák Szent István-képén alapul a népi emlékezetben fennmaradt és az évszázadok folyamán kiterbélyesedett hagyománykör is.

E folklórhagyományok mint a kereszténység honi megalapítójára és a pogányok legyőzőjére tekintenek Szent István királyra. Igazságos hős, aki jótétemények sorával segíti a szegény embereket. Különösen templomalapítási mondák legendás szereplője: a Kárpát-medence területén közel száz olyan középkori templom létezik manapság is, melyeknek Szent István-i eredetet tulajdonít a helyi emlékezet. Egy ilyen hagyomány szerint a vadászó Szent István a kíséretével a koloni (ma Kolíňany, Szlovákia) templomdombon telepedett le ebédelni. A lakoma végeztével továbbvonultak, és csak este vették észre, hogy otffejtették a király ezüst evőeszközeit. A visszaküldött szolga ámultan látta, hogy az ebéd helyén két gyertya világít. A csodás esemény emlékére rendelte el a király, hogy azon a helyen templom épüljön.

Szent István király művészeti ábrázolásai mindig is kultuszának középpontjában álltak. Kifejezték, reprezentálták a szent király alakját, és ami a középkor századaiban rendkívül fontos volt: közvetítették is a kialakult képet az írástudatlan néptömegek felé. Ikonográfiájában, amelyet Szent Istvánról legendái és a krónikák már korábban megrajzoltak, három jellegzetes mozzanat dombozódik ki: a bölcs, a vallásos és a harcos király jellemvonásai. István király alakjában a történelmi személyiség

és a szentség egybeolvadt. A művészet is elválaszthatatlanul kezeli e kettősséget: a szent királyt ábrázolja – nem külön a szentet és külön az uralkodót. Az így kialakult művészeti típus is leginkább az öreg, ősz hajú, fehér szakállú, pátriárka külsejű királyt jelenítette meg, utalva arra, hogy a bölcsesség, az igazságosság leginkább az idősebbek sajátja. István első ábrázolásai még mentesek a későbbi korok tipizálásától, több egyéni vonást is tartalmaznak, s már csak ezért is fokozott figyelmet érdemelnek. A legkorábbi ismert alkotás, amelyen már a király alakja is felbukkan, az az 1031-ben készített miseruha, amely ma koronázási palástként ismert. Míg a középkor századaiban Szent István király alakja főként dicsőséges uralkodóként tűnik fel a művészeti emlékeken, a barokk időktől mindinkább az országot Szűz Mária mennyei oltalmába ajánló király ikonográfiai típusa terjedt el.

A Szent István királyról elnevezett települések sokasága, a védőszentként az ő nevét viselő templomok, a majd minden magyarországi templomban megtalálható őt ábrázoló freskók, szobrok, oltárképek a kora középkor századaitól széleskörűen elterjesztették kultuszát, amely a társadalom minden rétegébe eljutott. A középkori költészetől a barokk kor irodalmán át napjainkig számos irodalmi műnek is ihletőjévé vált Szent István király alakja. Ludwig van Beethoven nyitányt írt róla a pesti magyar nyelvű színház 1812-es avatására, és az emlékének szentelt zeneművek sorában említhető Erkel Ferenc operája (*István király*) és Kodály Zoltán kórusműve (*Ének István királyhoz*) éppúgy, mint Szörényi Levente és Bródy János 1983-ban bemutatott nagy sikerű rockoperája (*István, a király*).

Szent Imre herceg. Szent István király és Boldog Gizella bajor hercegnő egyetlen felnőttkort megélt fia, a magyar királyi trón örököse. Nevét a német rokonság révén, II. Henrik német-római császár után kapta. A történeti források szűkszavúan szólnak Imréről. Az egyházi szerzők említést tesznek arról, hogy az ifjú herceg neveltetésében, tanításában a Magyarországra érkező Gellért püspök játszott meghatározó szerepet, Imre az ő felügyelete mellett végezte el a kor legmagasabb iskolai fokozatait, a triviumot és a quadriviumot. A Szent Margit-legenda (*Legenda vetus*) egy részlete szerint megházasodott, és felesége a bizánci császári udvarból érkezett. A szűz házasságról szóló hagyomány nagy valószínűséggel legendairói toposznak tekinthető. Az 1020-as évek második felében már a trónörökös hercegeket megillető dukátus élén találni, a Szent István király nevéhez köthető, 1020 táján íródott *Intelmek* is már mint leendő uralkodóhoz szólnak. A történeti források szerint az ifjú trónörökös részt vett a II. Konrád német-római császár elleni 1030. évi honvédő háborúban, és a királyi testőrség parancsnokaként ekkor már az ország haderejének egyik irányítója lehetett. A *Hildesheimi Évkönyvek* egy bejegyzése szerint fiatalon és váratlanul, 1031 őszén hunyt el vadászbalesetben, egy vadkan halálra sebezte. Későbbi fő ünnepe is sokáig halálának napja volt az egyházi gyakorlat szerint, csak később került át szentté avatása napjára, november 4-re. A *Képes Krónika* szerint Imre „adoslencentie flore” volt halálakor, ami az ókori latin terminológia szerint a 17–25 év közötti életkorra utal. Az elhunyt herceget Székesfehérváron az épülő bazilika kriptájába temették, sírhelye a 10. század végétől

Magyarország egyik legfontosabb búcsújáráshelyének számított. Hitelesnek mondható portréja szerepel a manapság koronázási palásként ismert miseruhán, amelyet 1031-ben varrtak a veszprémvölgyi kolostorban Gizella királyné felügyelete mellett.

Szent Imre hercegnek az életét egyetlen kora középkori legenda őrizte meg, amely a 12. század első negyedében keletkezett, bár nyilvánvalóan már az 1083. évi szentté avatásra is rendelkezésre állt egy, az életéről és kegyes vonásairól szóló egyházi szöveg. A Szent Imre-legenda szerzője (egy Filko nevű klerikus) több alkalommal is megfordult Konstantinápolyban, innen származnak a legenda bizánci vonatkozásai. E legenda Imre herceg önmegtartóztató életszentségét és szűzi házasságát emeli ki, eszerint Istennek tett titkos szüzességi fogadalmának a veszprémi Szent György-templom volt a helyszíne. A néphagyományban ezzel ellentétben Imre világias vonásai dominálnak: mintegy tucatnyi olyan helyszínt tart számon a folklór, ahol a helyi emlékezet szerint bekövetkezett a tragikus vadászbaleset, egyes szövegváltozatok szerint elkerülhetetlenül, mintegy sorsszerűen. Egyes hagyományok szerint pedig nem is vadkan, hanem merénylet (németek/a pogány magyarok) áldozatává vált az ifjú herceg.

Szent Imre herceg egyike volt a középkori magyarság legnépszerűbb szentjeinek. A főbb Árpád-házi szentekhez, Istvánhoz, Lászlóhoz és Erzsébethhez hasonlóan településnevek, templomtitulusok, templomi műalkotások sokasága örökíti meg alakját és emlékét. Még Assisiben is ott szerepel a Szent Ferenc-bazilika altemplomának Simone Martini által festett 14. századi falképén. Imrét is uralkodónak tekintve, a középkor

századaiban a „magyar szent királyok” egyikeként tisztelték, e hármaskör kompozíció részeként tűnik fel többnyire a freskókon és oltárképeken: István mint bölcs, idős uralkodó, László mint középkorú harcos és lovagszent, Imre pedig mint ifjú és az ártatlanság megtestesítője. Ez utóbbi jellemvonására utal ikonográfiai attribútuma, a kezében tartott fehér lilium is.

Szent László király. Az édesapja kényszerű emigrációja idején, lengyel földön született Szent László I. Béla magyar király és a lengyel Richeza fiaként 1077-ben került Magyarországra élére, és a haláláig terjedő két évtized az ország újabb felvirágzását hozta el. A Szent István halála óta kisebb-nagyobb megszakításokkal tartó polgárháborús, belső ellentétektől és anarchiától terhes időszak után drákói törvényekkel újra megszilárdította a közbiztonságot és a rendet. Ugyanakkor uralkodását végigkísérte az országra törő keleti nomád népek (úzok, besenyők, kunok) elleni küzdelem. E diadalmas csaták, hadjáratok emléke már valószínűleg életében a róla szóló különféle folklóralkotásokban (hősénekek) is lecsapódott, miáltal László a középkori magyarság legnépszerűbb hőse, a lovagi eszmények első számú szimbóluma lett. László folytatta és befejezte a Szent István király által megkezdett magyarországi egyházszervezés folyamatát, azzal is, hogy 1083-ban szentté avattatta István királyt, Imre herceget, Gellért püspököt, valamint a két szent életű zobori remetét – ezáltal az Árpádok már addig is létező szakrális aurájának keresztény rétegét és nemzetközi tekintélyét is megteremtve. László 1095-ben halt meg, és 1192-ben, III. Béla király uralkodása idején avatták szentté. A somogyvári

bencés apátságban temették el, ahonét valamikor a 12. században vitték át tetemét az általa alapított nagyváradi (ma: Oradea, Románia) püspöki székesegyházba. Itteni sírja és kivált nevezetes fejedelmének Nagyváradot a 16. század közepéig Európa-szerte híres és látogatott búcsújáróhellyé tette. Nagyváradi sírhelye ugyan elpusztult a reformáció, valamint a város 1660. évi török általi elfoglalása következtében, a középkori tisztelet legfőbb tárgya, nevezetes fejedelmének (a Szent László-herma) azonban fennmaradt, és a 17. század eleje óta a győri székesegyházban őrzik. László egyházi ünnepe szentté avatásának napja: június 27.

Szent László az a magyar szent, akinek tiszteletében a hivatalos egyházi szentkultusz leginkább összefonódott a néphagyománnyal és a hiedelmek világával. Valószínűleg már életében megindult körülötte a legendaképződés, hogy aztán kiforrott formájában feltűnjék a templomi falképeken, valamint a mondák szövegeiben. Nem kizárt, hogy kultuszába az ősi szakrális királyság számos motívuma is beépült, hiszen a szent győzelemhozó és termékenységoltalmazó, -biztosító szerepe, szent növények, állatok, források, sziklák előfordulása mind-mind erre utal, s mindezzel csak látszólag áll ellentétben a király egyházpártoló-alapító, hittérítő tevékenysége, a pogányok elleni harc, egyszóval a keresztény motívumok személyéhez kapcsolása.

Szent László alakjában a nomád férfieszmény és az európai lovag- és uralkodóideál ötvöződött eggyé. A haza bajnoka ő, az *athleta patriae*, ahogyan a 13. századi zsolozsmájának részét alkotó *De Sancto Ladislao Regis* című himnusza nevezi. „Szűz Mária választott vitéze”, „keresztény lovagoknak oszlopa” – miként a régi

írások emlegetik. A középkorban a lovagszenteknek volt egyfajta határvédő, gyepűvédő feladatuk is. Nem véletlen tehát, hogy Szent László tisztelete főként az ország peremvidékein, a keleti és északkeleti határvidékeken jelentkezett leginkább, maradt fenn legtovább, s mutatkozott meg oly hasonlóképpen.

Minden feltételezhető érdeme ellenére is egyfajta ideál öltött benne testet. Életéről a krónikák jóvoltából viszonylag sokat tudunk, személyiségéről ellenben keveset. A Salamon királlyal vívott trónviszályok, a keleti nomád népek elleni országvédő harcok, a szilárd jogrendet biztosító szigorú törvények egy kemény és céltudatos uralkodót rajzolnak meg. De van egy másik arca is, az alázatos, a megbocsátó, érző emberé, ki számot vet sorsával és a hatalommal, vállalván a reá mért terheket: „noha bűnös ember vagyok, hiszen a földi uralmat a legnagyobb bűnök elkövetése nélkül nem lehet gyakorolni...” – olvasható egyik levelében, melyet maga írt 1091-ben Monte Cassino apátjához.

László 1077. évi trónra lépésével új korszak kezdődött mind az Árpád-ház dinasztikus történetében, mind Magyarország életében. A kegyes, igazságos és békeszerető Karoling-kori királyeszményt, a szerzetes-király ideálját szinte átmenet nélkül váltotta fel Magyarországon annak a lovagkirálynak a típusa, amely még a lovagság őshazájában, Franciaországban is csak a 12. században kelt életre, és akkor is inkább csak az irodalomban. Magyarországon viszont a létező irodalmi háttér, a feltételezett jokulátor-eposz nem előzménye, inkább következménye volt az eseménydús történelmi helyzeteknek. Adott volt egy kellően bonyolult polgárháborús szituáció, trónküzdelem,

számos összetett jellemű és nem átlagos képességű szereplővel. Shakespeare-i alaphelyzet, amit a szóbeszéd, a szájhagyomány, az irodalmi szándék aligha hagyott említetlenül. S hogy mindebből a korból még ki is csúcsosodott egy nem mindennapi személy, majdani uralkodó alakja, az talán már valamiképpen törvényszerű is volt. László életével, tettei történeti példáival, magatartásmintájával teremtette meg önnön, és előlegezte meg egy később kialakuló lovageszmény típusát. Ami aztán minderre ráakódott (egyházi és történetírói hagyomány, szentté avatási szándék), ideológiai háttérrel szolgáltatót csupán, mely ezt a képet árnyalta, de megváltoztatni nem tudta, bár nem is akarta.

Szent László számára az eszményt már nem a clunyi szellemiség által diktált pietas gyakorlása jelentette, hanem az az aktív, személyes példa, mely ugyan szolgálat volt még, de már mentes minden ideológiai kerettől. A vallásosság és a lovagi eszmevilág praktikusán értelmezett egysége testesült meg személyében. A lovagi magatartás előképét hiába is keresnénk a honfoglalás kori időkben vagy a Lászlót megelőző évtizedekben, és folytatását sem látni még jó ideig. Itt ugyanis nem csupán a klaszszikus harci erényekről: merészségről, legyőzhetetlen fizikai erőről, kiváló fegyverforgató képességről van szó, hiszen ezek a nomád és félnomád népek hagyományos erényei is egyszerűsre szűntek. Ami új: László alakjában először jelent meg magyar földön a civilizált harcos, a lovag. Azok az értékek, amelyek a lovagi etika alapjait képezik – a rendíthetetlen bátorság,

a nők, gyermekek, gyengék oltalmazása, a kereszténység, sőt, a haza védelme –, pompásan megfértek az ősi eszményekkel. Vele jelent meg a harc kultúrája is; oltalmaz, megment és segít, a küzdelemnek tehát morális tartalma is van, amely a lovagi magatartás sarokköve – nem véletlenül ismerte fel benne több magyar uralkodó, köztük I. (Nagy) Lajos és Luxemburgi Zsigmond is saját királyi és lovagkirályi előképét.

Szent László a magyar középkor legnépszerűbb szentje volt, és tisztelete a barokk időkben is megmaradt. Míg a 12. század végén íródott egyházi legendája kegyes vonásait hangsúlyozza, a középkori templomok falán már egy világias jellegű hőstette, a pogány ellenség által elrabolt leány kiszabadítása terjedt el. Barokk kultusza és mondaköre is szorosán összefügg lovagszenti mivoltával (lásd: vízfakasztás csodája, a Szent László füve mondája, a Tordai-hasadék keletkezése, a Szent László pénze mondája stb.). Középkori ikonográfiájának két képtípusa valódi művészettörténeti hungarikum: a Szent László-legenda falképciklusa néven emlegetett képsorozat, valamint a „magyar szent királyok” hármaskompozíciója. A falképeken látható folklór-motívumok Szent László újabb kori népi hagyománykörébe már csak szórványosan kerültek át. Ennek ellenére a Szent László alakja kapcsán fennmaradt népi hagyománykör rendkívül gazdag és változatos, a magyar nyelvterület (a Kárpát-medence és Moldva) egész területén elterjedt, és még a 20. század második felében is virulens formájában találtak rá a néprajzkutatók.